

Πέτρος Παπακωνσταντίνου, *Η Εποχή του Φόβου. Αυτοκρατορία των ΗΠΑ και Δικτατορία της Αγοράς*, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη, 2005, σσ. XXVI + 324

Εισαγωγή

Ο φόβος έχει εξελιχθεί σε έννοια κλειδί της εποχής μας. Από την «απειλή της τρομοκρατίας» μέχρι τους αλληπάλληλους διατροφικούς και περιβαλλοντικούς πανικούς, και από την εργασιακή ανασφάλεια μέχρι το φόβο της εγγληματικότητας, ο φόβος μετατρέπεται σε βασική πλευρά τόσο της κοινωνικής πραγματικότητας όσο και της πολιτικής ρητορικής. Ποια είναι, όμως, τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά αυτής της «εποχής του φόβου», ποιοι οι κοινωνικοί και πολιτικοί μετασχηματισμοί που οδήγησαν σε αυτή και ποιες αντιθέσεις αναπτύσσονται στο εσωτερικό των σύγχρονων κοινωνιών, αυτά είναι τα βασικά ζητήματα με τα οποία αναμετράται το βιβλίο του Πέτρου Παπακωνσταντίνου που θα μας απασχολήσει σε αυτό το σημείωμα.

Βασικές πλευρές μιας εποχής φόβου

Το βιβλίο ξεκινάει με μια αποτίμηση της τρέχουσας αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Για τον Παπακωνσταντίνου, η 11η Σεπτέμβρη αποτέλεσε την αφορμή που αναζητούσαν οι εκπρόσωποι του αμερικανικού

νεοσυντηρητισμού για να προχωρήσουν σε μια ιδιαίτερα επιθετική αναπροσαρμογή της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Βασική επιδίωξη τους είναι να μπορέσουν να απαντήσουν οι ΗΠΑ, στηριζόμενες στη στρατιωτική ισχύ τους, σε όλες τις αντιφάσεις που διαπερνούν τη σημερινή –αδιαμφισβήτητη– ηγεμονία τους, είτε από την ανάδοση άλλων σημαντικών οικονομικών κέντρων και πόλων έλξης κεφαλαίων, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, είτε από την ανερχόμενη οικονομική και πολιτική ισχύ σχηματισμών όπως η Κίνα. Αδύναμη να προβάλει μια διαφορετική *θετική* εκδοχή ηγεμονίας, η τρέχουσα αμερικανική πολιτική εκμεταλλεύεται την ανάδοση ενός κόσμου σιγνά χαοτικών στρατιωτικών αντιπαραθέσεων, πολιτικών συγκρούσεων και κοινωνικών καταστροφών ως την εσχατή νομιμοποίηση μιας αμερικανικής αυτοκρατορίας, η οποία δεν έχει άλλη επιλογή από τη συνεχή «φυγή προς τα εμπρός», προς νέες πολεμικές περιπέτειες. Την ίδια στιγμή αυτό οδηγεί σε μια γενίκευση ανταρτικών και παρεμβατικών πρακτικών, όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε διεθνές επίπεδο, με νέες δρακόντειες αντιτρομοκρατικές νομοθεσίες, κατάργηση ουσιαστικά του πολιτικού ασύλου, ανεξέλεγκτη δράση των μυστικών υπηρεσιών, με αποκο-

ρύψωμα την προσπάθεια νομιμοποίησης των βασανιστηρίων και της χρονικά απεριόριστης κράτησης «υπόπτων» χωρίς την παραπομπή σε δίκη.

Όλα αυτά συνδυάζονται με σημαντικές και αντιδραστικές μεταλλάξεις των σύγχρονων δημοκρατιών. Κατά τον Παπακωνσταντίνου, είμαστε αντιμέτωποι με μια κατακόρυφη άνοδο της πραγματικής εξουσίας του πολυεθνικού κεφαλαίου. Αυτό φαίνεται από την τεράστια αύξηση της διαπλοκής πολιτικών και επιχειρήσεων, τόσο στις ΗΠΑ, όσο και στην Ευρώπη (με χαρακτηριστική συμπύκνωση τη φιγούρα του Μπερλουσκόνι), αλλά και από τη σημασία όλων των διεθνών οργανισμών και οργανώσεων που λειτουργούν ως πεδία διεθνούς συντονισμού των εκπροσώπων του κεφαλαίου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η άποψη του Παπακωνσταντίνου για τον συμπληρωματικό χαρακτήρα που έχουν οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις σε αυτή τη διαδικασία, με αποκορύφωμα το ρόλο τους στις διάφορες «βελούδινες επαναστάσεις» των τελευταίων ετών. Υλική βάση αυτών των εξελίξεων είναι ένας ανελέητος κοινωνικός πόλεμος ενάντια στους εργαζόμενους σε πλανητική κλίμακα. Αυτός αποτυπώνεται σε τεχνολογικές και οργανωτικές αναδιαρθρώσεις που συνεπάγονται εντατικοποίηση της εργασίας και βάθεμα της εκμετάλλευσης, σε νέες μορφές αυταρχικής επίβλεψης και αντισυνδικαλιστικές πρακτικές, στην ένταση πολλών μορφών βίας σε βάρος της εργαζόμενης μητέρας, στην τρομαχτική εκμετάλλευση της φτηνής μεταναστευτικής εργασίας μέσα από τις πρακτικές ενός «πλανητικού απαρχαίντ», στην ανάπτυξη ρατσιστικών και ξενοφοβικών ρευμάτων.

Όμως, η επιθετικότητα και ο αυταρχισμός δεν αφορούν μόνο το διεθνές πεδίο. Εγγράφονται και στο εσωτερικό των σύγ-

χρονων καπιταλιστικών κοινωνιών. Ο Παπακωνσταντίνου με τρόπο γλαφυρό αναδεικνύει την ένταση των κατασταλτικών πρακτικών, την ολοένα και μεγαλύτερη καταφυγή στην *ποινική αντιμετώπιση των «επικινδύνων τάξεων»*, την ολοένα και μεγαλύτερη έμφαση, ειδικά στις ΗΠΑ, σε μια λογική «νόμου και τάξης» και σε πρακτικές «μηδενικής ανοχής» απέναντι στην εγκληματικότητα. Με αυτή την οπτική στέκεται τόσο στον πόλεμο κατά των ναρκωτικών όσο και στις εξεγέρσεις που προκαλούνται στα κάθε είδους σύγχρονα γκέτο από τέτοιες πολιτικές. Όμως, αυτή είναι η μία πλευρά της έντασης της καταστολής· η άλλη είναι η διαμόρφωση ενός εκτεταμένου και πολυεπίπεδου πλαισίου γενικευμένης επιτήρησης, που αξιοποιεί και τις μεγάλες δυνατότητες των σύγχρονων τεχνολογιών για ψηφιακή καταγραφή, μετάδοση και επεξεργασία στοιχείων.

Αυτή όμως η «πολιτική του φόβου» οδηγεί και σε σημαντικές ιδεολογικές μετατοπίσεις, στην ανάδυση ενός «πολιτισμού του φόβου». Με αυτό τον τρόπο, ο Παπακωνσταντίνου στέκεται σε μια σειρά από χαρακτηριστικά της ιδεολογικής συγκυρίας, όπως είναι η διαρκής επίκληση των κάθε είδους φόβων και ανασφαλειών, η γοητεία που ασκούν εσχολογικές απόψεις, η επανεμφάνιση ανορθολογικών αντιεπιστημονικών απόψεων, η επιστροφή της θρησκοληψίας, η «λαγνεία του πόνου» και της επιβίωσης μέσα σε βασανιστικές περιστάσεις, η απήχηση ακροδεξιών ρατσιστικών απόψεων (και ένοπλων παραστρατιωτικών ομάδων, στις ΗΠΑ).

Ποιες προοπτικές;

Το βιβλίο ολοκληρώνεται με μια συνολική αποτίμηση της φάσης στην οποία βρισκονται σήμερα οι αναπτυσσόμενες καπιταλι-

στικές κοινωνίες. Για τον Παπακωνσταντίνου οι βασικές πλευρές της σημερινής συγκυρίας βρίσκονται στους τρόπους με τους οποίους οι αστικές τάξεις προσπάθησαν να απαντήσουν στην εξάντληση της δεύτερης «ώριμης» φάσης του καπιταλισμού, που φτάνει μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Κατά τον Παπακωνσταντίνου, η νεοφιλελεύθερη αντιμετώπιση αποτέλεσε μια πρόσκαιρη απάντηση, που όμως δεν μπόρεσε να αντιστρέψει τα κρίσιμα φαινόμενα. Σε αυτή τη βάση υποστηρίζει ότι το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα περνάει από τη φάση της ωριμότητας σε αυτή της τελικής κρίσης, καθώς προσεγγίζει ασυμπτωματικά ένα απόλυτο όριο πέραν του οποίου δεν μπορεί να εξασφαλίσει τη διευρυμένη αναπαραγωγή. Αυτό το όριο το εντοπίζει κυρίως σε δύο βασικούς παράγοντες: Αφενός, στην εξάντληση των δυνατοτήτων εσωτερικής και εξωτερικής επέκτασης. Αφετέρου, στην ασφυκτική πίεση που ασκεί στην καπιταλιστική κερδοφορία η οικολογική κρίση. Γι' αυτό υποστηρίζει ότι η τρέχουσα συγκυρία του διαρκούς κοινωνικού πολέμου, του παγκόσμιου αστυνομικού κράτους και του νέου ανταρτισμού είναι το αποτέλεσμα της προσπάθειας απάντησης σε αυτή τη βαθύτερη κρίση, αλλά ταυτόχρονα καταδεικνύει και την πραγματική ιστορική αναγκαιότητα του ριζικού κοινωνικού μετασχηματισμού. Αυτό, όμως, με τη σειρά του απαιτεί μια συνολική επαναθεμελίωση της Αριστεράς ως «θεωρίας και πράξης της κοινωνικής χειραφέτησης» (σ. 353).

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Παπακωνσταντίνου υποστηρίζει ότι είμαστε αντιμέτωποι με τρία ιστορικά ενδεχόμενα: Πρώτον, τη μετάβαση σε έναν ψηφιακό μεσαίωνα ενός ιδιότυπου καπιταλιστικού ολοκληρωτισμού. Δεύτερον, τη μετάβαση, υπό την πίεση και των καπιταλιστικών κρίσεων και των λαϊ-

κών κινημάτων, σε μια ιστορικά πρωτότυπη εκδοχή δημοκρατίας, με έντονα φιλολαϊκό προσανατολισμό, που θα ταλαντεύεται ανάμεσα στην αντιδραστική παλινδρόμηση και την επαναστατική ρήξη. Τρίτον, τη δυνατότητα μιας νέας ανώτερης σοσιαλιστικής αποπειρας.

Η δεύτερη έκδοση του βιβλίου συμπληρώνεται με νέο πρόλογο από τον συγγραφέα, ο οποίος στέκεται στις εξελίξεις που ακολούθησαν την πρώτη έκδοση. Υπογραμμίζει έτσι το μεγάλο πολιτικό, οικονομικό και ηθικό κόστος που έχει για τις ΗΠΑ ο πόλεμος στο Ιράκ, ειδικά εάν το συγκρίνει κανείς με τις τεράστιες καταστροφές που έφερε ο τυφώνας Κατρίνα, αρκετές από τις οποίες οφειλόνταν ακριβώς στη μεταφορά πόρων και ανθρώπινου δυναμικού πρωτίστως στην πολεμική προσπάθεια στο Ιράκ. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην αυταρχική αντιμετώπιση όχι μόνο των υπόπτων για «τρομοκρατική δράση», αλλά και ολόκληρων κοινωνικών κατηγοριών, όπως έγινε με τη νεολαία των γαλλικών προαστίων που ξεσηκώθηκε απέναντι στον κοινωνικό αποκλεισμό της. Σε αυτή τη βάση, και ορθά, υπενθυμίζει ότι η δημοκρατία, με την έννοια της εξουσίας του Δήμου, ήταν το αποτέλεσμα των αγώνων για κοινωνική χειραφέτηση. Γι' αυτό και καταλήγει ότι είναι αυταπάτη η διεκδίκηση ενός νεοφιλελευθερισμού με δημοκρατικό πρόσωπο. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι η δημοκρατία, με την έννοια που προαναφέρθηκε, ή θα είναι σοσιαλιστική ή δεν θα υπάρξει καθόλου.

Κριτική αποτίμηση

Έχουμε να κάνουμε με ένα σημαντικό βιβλίο το οποίο αποπειράται όχι μόνο να περιγράψει τις βασικές πλευρές της τρέχου-

σας κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας σε πλανητική κλίμακα, αλλά και να αναζητήσει τη δυνατότητα ερμηνείας αυτών των εξελίξεων στη βάση των δομικών τάσεων και προσδιορισμών που χαρακτηρίζουν τον καπιταλισμό της εποχής μας. Επιπλέον, είναι ένα βιβλίο ιδιαίτερα καλογραμμένο, αποφεύγοντας τον περιττό θεωρητισμό αλλά και χωρίς να υποκύπτει στον πειρασμό του περιγραφικού εμπειρισμού, αφού συνδυάζει τη θεωρητική υποστήριξη με την τεκμηρίωση με βάση στοιχεία και συγκεκριμένα παραδείγματα.

Ως αποτέλεσμα, το βιβλίο αυτό δεν είναι μια ακόμα διεκτραγώδηση της αμερικανικής «αφροσύνης» και απόκλισης από κάποια –ανεύρετη– καπιταλιστική ορθοφροσύνη. Αντίθετα, οι ιδιαίτερα αυταρχικές και πολεμοχαρείς πλευρές της τρέχουσας αμερικανικής πολιτικής, και στο εξωτερικό και στο εσωτερικό, αναδεικνύονται ως στιγμές μιας ευρύτερης αλλαγής υποδείγματος για τους όρους άρθρωσης της αστικής ηγεμονίας, που δεν αφορούν μόνο τις ΗΠΑ, αλλά και το σύνολο των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών κοινωνικών σχηματισμών, καταδεικνύοντας ότι ο ιμπεριαλισμός, ακόμα και στην εκδοχή της «αυτοκρατορικής ύβρεως», δεν αποτελεί τακτική επιλογή εξωτερικής πολιτικής, αλλά αναπόσπαστο στοιχείο καπιταλιστικής ταξικής κυριαρχίας. Επιπλέον, έχει αναμφισβήτητο ενδιαφέρον το ότι ο Παπακωνσταντίνου ολοκληρώνει το βιβλίο του με την ανάδειξη των πολλαπλών

εκδοχών ιστορικού μέλλοντος που ανοίγονται σήμερα, με βάση τις αντικειμενικές τάσεις της συγκυρίας. Παρότι θα μπορούσε κανείς να διαφωνήσει με το ιστορικό του σχήμα για την εμφάνιση ανυπέρβλητων ορίων στη διευρυμένη αναπαραγωγή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, μια που κάτι τέτοιο θα μπορούσε να αναγνωστεί και ως παραλλαγή μιας εκδοχής καταστροφισμού, εντούτοις είναι παραπάνω από καλοδεχούμενη η επιμονή του ότι η εκδοχή ενός νεοφιλελεύθερου, ψηφιακού καπιταλιστικού Λεβιάθαν δεν είναι μονόδρομος. Τα ιστορικά ενδεχόμενα που περιγράφει οριοθετούνται, έτσι, τόσο απέναντι στους απολογητές της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων, που παρουσιάζουν την τρέχουσα εκδοχή καπιταλιστικής διαχείρισης και αστικής ηγεμονίας ως απόλυτο ιστορικό μονόδρομο, αφού υπάρχει η δυνατότητα και διαφορετικών ιστορικά πρωτότυπων μορφών μέσα από τη συνεχή και ασταμάτητη επένδυση των ταξικών αγώνων, όσο, όμως, και απέναντι σε εκείνες της εκδοχής Αριστεράς που θεωρούν λίγο πολύ δεδομένο το πέρασμα από τη βαρβαρότητα στον σοσιαλισμό, αφού επιμένει ότι η πραγματική ιστορική διαλεκτική μπορεί να είναι αρκετά πιο πρωτότυπη και ανοιχτή.

Σε κάθε περίπτωση, είναι ένα σημαντικό βιβλίο που αξίζει τον κόπο να διαβαστεί.

Παναγιώτης Σωτήρης